

Různé formy jinakosti

Adéla Petruželková

petruzelkova@gmail.com

V loňském roce vydala Filozofická fakulta v řadě Mnemosyne soubor studií Hany Šmahelové *Otevřená hra*. Kniha zahrnuje texty, které autorka v posledních patnácti letech publikovala v řadě periodik a sborníků či antologií s nejrůznějším tematickým profilem. Značně heterogenní soubor studií, zčásti psaných patrně „na zadání“ pořadatelů sborníků, zahrnuje jak texty orientované interpretačně, tak ty, které problematizují metodologické otázky literární historie, resp. způsoby, jimiž „se splétá obraz dějin“. Svorníkem publikovaných studií je sledování různých forem jinakosti, mimoběžnosti či vybočení — ve vztahu k dominantním, dostředivým tahům, jaké představují pravidla literární komunikace (dobová „paradigmata“ a kulturní kódy nebo koncepty), a následně způsob, jakým se o nich referuje v diskurzech, jako jsou literární věda nebo literární historie.

Šmahelová zásadně nejde cestou vyplňování mezer, „rozšiřování faktografie“ (jež nemůže vést například ani k pochopení působení německy píšících spisovatelů obou národností v procesu formování novodobé české literatury v 19. století — viz úvodní partie studie *Obrození z vize zrozené*, která soubor otevírá). Spíše než aby připomínala pozapomenuté autory nebo momenty, cílí na příčiny toho, že nějaká persona zůstala stranou hlavního proudu (jako Adalbert Stifter, který nebyl v dějinách české literatury nikdy pojímán jako autor „první třídy“, neboť jeho díla „nedávala žádnou příležitost pro recepci díla prizmatem aktuální problematiky“, ba naopak u něj panoval „nesoulad mezi dílem (jeho ideovým zaměřením i tvarem) a dominantními tendencemi a představami ovládajícími společenský a literární diskurz“, s. 108, 107) nebo její dobový význam a vliv po letech — právě vlivem silně zjednodušujících tendencí v utváření dějinných „příběhů“ — jako by vymizel. Takovou postavou je pro Šmahelovou především Bernard Bolzano; z bolzanovských vhlédů v *Otevřené hře* je namísto zmínit především pasáže, v nichž se autorka snaží dovést, jak se Bolzanovými idejemi obecného blaha a tzv. přípustného klamu „inspiroval“ Václav Alois Svoboda v případě *Rukopisů královédvorského a zelenohorského*, když o ně opřel mravně přípustný důvod k mystifikaci (s. 40–55).

Druhou stranou téže mince jsou pro autorku případy kanonických postav, jako jsou Božena Němcová nebo Karel Hynek Mácha, kde se literární historie omezuje na „nomenklaturní“ výklad jejich díla, potažmo jejich místa v panteonu (srov. studii „Čtyry doby“ tři žen, v níž se Šmahelová mj. zamýšlí nad příčinami marginalizace stejnojmenné povídky Boženy Němcové a interpretuje ji ve světle podobně opomíjené autobiografizující črty Magdaleny Dobromily Rettigové a „nezařaditelné“ prózy Alexandry Berkové *Temná láska*). — V závěru článku *O romantismu v duchu sportovním* se Šmahelová ptá, zda s „fotbalovým stylem“ polemiky o vztahu Máchy k Byronovi neuniká podstatný prvek, a sice „Máchova tendence přetvářet vnější podněty podle vlastní tvůrčí vize, do níž latentně patří i experimentování s významy a představami“

(s. 61). V rozboru dvou narativních paradigmat v Komenského *Labyrintu* zase pojmenovává jako klíčové ty momenty, v nichž se struktura příběhu odpoutává od modelu, vně alegorické linie, plně odpovídající kontextu starší literární tvorby (studie *Románové rozhraní v obrazné fikci Labyrintu světa a ráji srdce J. A. Komenského*, zvláště v závěrečných partiích, se ovšem pohybuje na hraně sdělnosti, za níž celou svou letorou směřuje autorčino meta-kritické psaní.)

Šmahelová se snaží překračovat teleologické uvažování, zajímá ji utvářenost diskurzů, která sama vybočující prvky podmiňuje, i dopady, jimž jsou tyto diskurzy následně vystaveny (jako v případě Máchy, jehož dílo vedlo následující generace k revizi dobového konsenzu o romantismu). Zároveň se ptá, jak tuto dynamickou obapolnost uchovat živou v obsazích literární historie, v příbězích, které mají přirozenou tendenci k jednostranným hodnocením — aniž by se odříkala jejich základní orientující role nebo si jich alespoň nebyla vědoma jako jistého mantinelu i základního vědeckého (či minimálně pedagogického) tuscula. Nejpozornějším provedením této snahy je v přítomné knize studie *Aspekty totality v literatuře národního obrození*, která vychází z popisu osvícenského paradigmatu s jeho univerzálně chápanými idejemi humanity, reformním úsilím a myšlenkou pokroku, na jehož půdě se rodily postoje k otázce vlastenectví. Na obapolné vztahy, které lze pozorovat mezi panujícími diskurzemi a procesy (literárními díly, osobnostmi), které je narušují a vedou k jejich proměnám, zde Šmahelová odkazuje pojmem *emancipace*, přiznávajícím svůj díl pozornosti i straně, od níž nebo vůči níž je emancipační pohyb veden. Tou byl dostředivý osvícenský model: prosazování osvícenské racionality mělo *totalitní* charakter a emancipační proces byl veden i od totalitních rysů osvícenského pragmatismu a univerzalizmu (s. 190). To je nutné si uvědomit se zřetelem ke kontextu, který obklopoval první česky psaná literární díla tohoto období: byla to „setrvačnost působení klasické estetické normy v dobovém literárním diskurzu“, co umožňovalo, „aby tato nesourodá, mnohdy neumělá a hlavně nepůvodní produkce mohla [...] reprezentovat sounáležitost českého básnictví s literaturou evropskou“ (s. 195) — ačkoli by „bylo sotva možné spojovat takto nadnárodně zakotvenou literaturu se zachraňováním češtiny pro život národa, pokud by to nebyl jen začátek hledání vlastní cesty, směřující od podmínek a nároků, jež literární tvorbě určoval diskurz osvícenské kultury, k tvorbě zakotvené v jedinečnosti kultury národní“ (s. 189). — V jiné stati Šmahelová nadto zdůrazňuje skutečnost, že pokud se problematika národa a jeho identity měla stát součástí dobového diskurzu, cesta vedla jedině přes literaturu (s. 206); nad RKZ si všímá, že fiktivita vlasteneckých představ umocňovala vlastní fikční potenciál literatury (s. 55).

Totalizující ráz má i to, jak se o předchozích generacích i souputnících v literatuře komunikovalo v druhé půlce 19. století (odkdy bývá zaznamenáván „zázrak vzkříšení národa“, osnovovaný jako příběh-mýtus, srov. s. 165 a dále — ve stati *Dějiny literatury na skřipci národní identity*). Je to ovšem i tendence, kterou lze přičítat českému strukturalismu, jak Šmahelová popisuje ve studii *Rétorické aspekty v biografích Boženy Němcové*, resp. v té její části, kde se zabývá Otrubovou monografií: „Zatímco u Fučíka šlo ještě o patetickou stylizaci a masku bojovnice, Otrubova objektivizace subjektu proměnila Němcovou v odosobněnou součást strukturalisticky pojatého konstruktu, jehož prostřednictvím se historik zmocňuje unikavé a mnohotvárné skutečnosti. [...] Rétorické postupy zmíněné re-interpretace odkazují do širšího kontextu — na formaci diskurzivních vztahů v humanitních vědách, v nichž se do sebe zaklesla ideolo-

gie politického režimu a racionalita zpředměňujícího historiografického přístupu“ (s. 124). Tuto premisu dále rozvíjí v klíčové závěrečné studii *O vědě, ideologii a strukturalismu*, v níž se věnuje vystoupení Jana Mukařovského v *Tvorbě* roku 1951 (a jeho pozdějšímu zhodnocení Miroslavem Červenkou, jehož generace z tohoto Mukařovského aktu vlastně těžila...). Pro Šmahelovou není zanedbatelný způsob, jímž (tato) rétorika, kterou bylo dosud běžné vnímat jako zástupnou nebo jako strategický ústupek, zavazuje, a přesouvá teoretické koncepty do světa politických sil, „v němž není místo pro kritické zvažování argumentů, pro otázky a hledání“ (s. 231). Na místě je ovšem i otázka, „jakou cenu za tuto „smlouvu“ s politickou ideologií literární věda zaplatila, a to nejen jako obor, ale i jako individuální prostor pro seberealizaci každého jednotlivého badatele“ (s. 233).

Obavy o „poplatnost“ literární vědy jsou ovšem na místě i dnes. Ve studii *Několik poznámek na obranu kánonu a kontinuity v literární historii* uvažuje Šmahelová nad tím, že krize autoritativních kánonů a na teleologii založeného vnímání historického vývoje — obojí je na první pohled „nezbytné“, ač představuje nejslabší místo předchozích modelů — vytváří prostor pro jinak vyprávěné příběhy dějin. Přijmeme-li ale nadto tato slabá místa jako výzvu ke kritické reflexi (což Šmahelová dělá právě v *Otevřené hře*) — a kontinuitě a kánonu přiznáme funkci v kulturním diskurzu a účelech, které má plnit — dostáváme se skrze ně k měřítkům, která ovládají prostor vědy. Ta totiž bývají mnohdy mylně zaměňována právě za *autority* dosazované z hodnotových žebříčků veřejného (kulturního) prostoru (tedy ty neproblematizované, stabilizované, „normotvorné“). Šmahelová uzavírá: „Kritika konstruktů dějin se mi z tohoto hlediska jeví jako zástupná. V podstatě v ní ani nejde o vlastní problematiku dějin, protože ta už je v obecné filozofické a literárněvědné rovině mnohostranně a inspirativně rozkrytá; její smysl vidím v tom, že obrací pozornost k rozpínavosti praxe, k její ‚politické náruživosti‘ a ‚posedlosti účely‘ [...]. To je skutečné a trvalé ohrožení literární vědy“ (s. 146).

AD:

Hana Šmahelová: *Otevřená hra. Studie z let 2001–2015*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2016. 270 s.

